

België - Belgique
P.B.
2600 Berchem 1-2
BC 9943

INSTITUUT VOOR AMERIKANISTIEK vzw. TIJDSCHRIFT

Driemaandelijks tijdschrift
Afgiftekantoor 2600 Berchem 1
P4A 8008

2009- Nr. 3
Juli-Augustus-September
<http://www.amerikanistiek.org>

NHOUD

* * *

Cracking the
Maya code
Jos Martens
Blz. 2-8

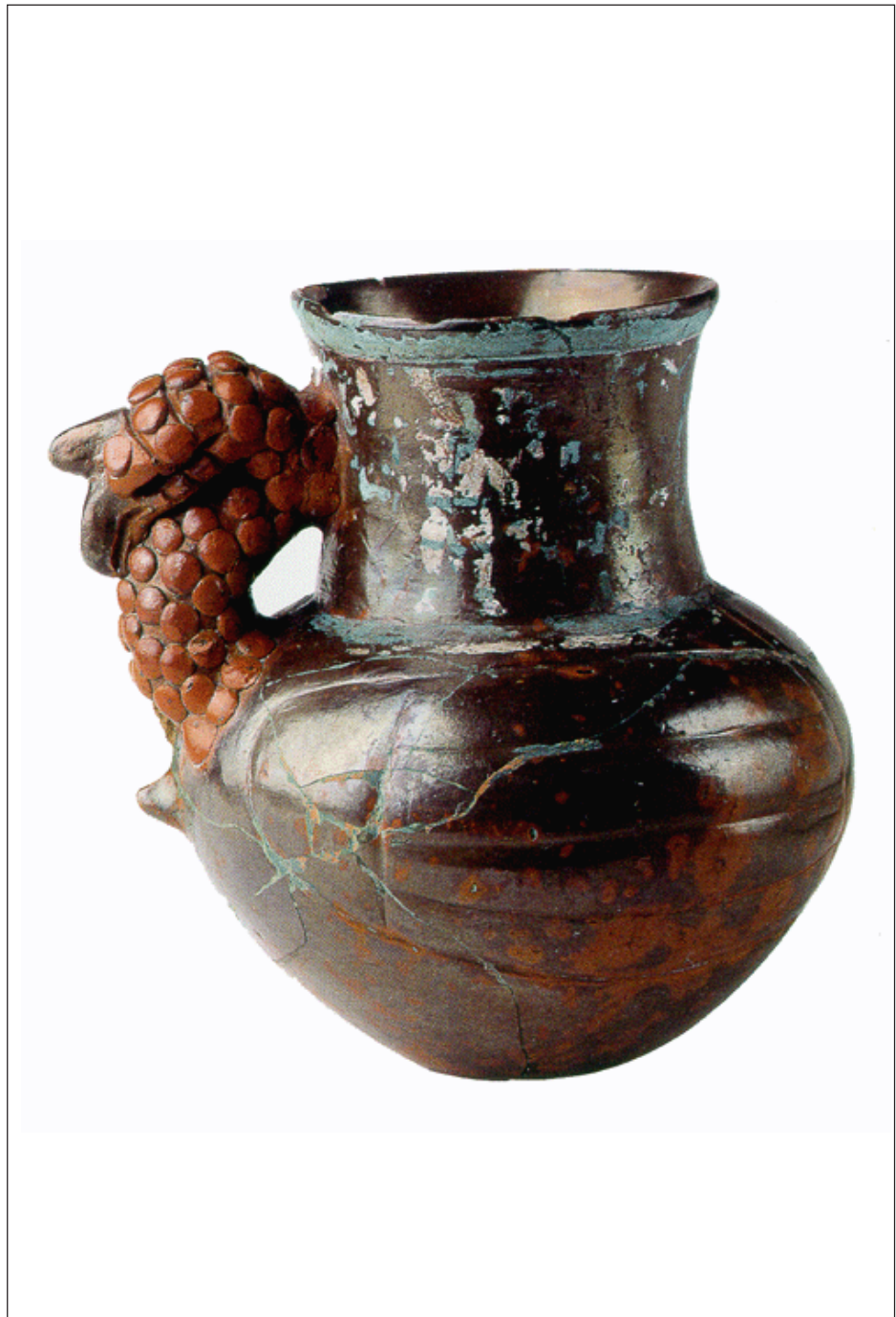
* * *

Kalkoenen
van Antwerpen
tot Amerika
Raymond Paeshuys
Blz. 9-22

* * *

Bibliotheek
Aankopen
Arquelogia Mexicana
Blz. 23-24

* * *

Kalkoen in plumbate-aardewerk uit Tula
(naar J.A. Sabloff)

Secretariaat: Johan Daelman

Verantw. uitgever: Johan Daelman. Schoolstraat 3, 2340 Beerse, Belgium. Tel.: 014/61.15.67
jdaelman@hotmail.com

CRACKING THE MAYA CODE

WGBH, 2008 - duur: 51, 30 minuten - DVD

Nederlands ingesproken, ooggetuigen in het Engels, Nederlandse ondertiteling

JOS MARTENS

Voor de monumentale ruïnes die beschavingen uit het verleden hebben achtergelaten, heeft ieder van ons een romantische fascinatie. We voelen ons aangetrokken tot hun vaak spectaculaire en mysterieuze schoonheid. Hoe konden beschavingen die ooit zo machtig waren uiteindelijk ten onder gaan? Wat was het lot van de mensen uit die culturen? Hierbij gaat onvermijdelijk de gedachte knagen: zullen toeristen op een dag ook verwonderd staan te kijken naar de roestige casco's van de New Yorkse wolkenkrabbers, zoals wij tegenwoordig de overwoekerde ruïnes van de Maya-steden bewonderen?

(Jared Diamond, *Ondergang*, Utrecht, Spectrum, 2005, p. 16)

Het citaat uit Jared Diamonds *Ondergang* is niet willekeurig gekozen (1). De documentaire begint met analoge beelden om de problemen bij de ontcijfering van het Mayaschrift te verduidelijken.

De Maya-beschaving was wellicht de meest ontwikkelde in Precolumbiaans Amerika. Ze beleefde een lange periode van bloei tijdens de zogenaamde klassieke periode, van de derde tot de negende eeuw van onze tijdrekening. In wat nu ondoordringbare, hete en ongezonde jungle is in het huidige Guatemala, Belize en Zuid-Mexico, floreerden tientallen en tientallen stadstaten en koninkrijken. De Maya's bezaten een ingewikkeld en fraai hiëroglifisch schrift dat ze gebruikten voor aantekeningen op monumenten en aardewerk en in boeken van boomschors.

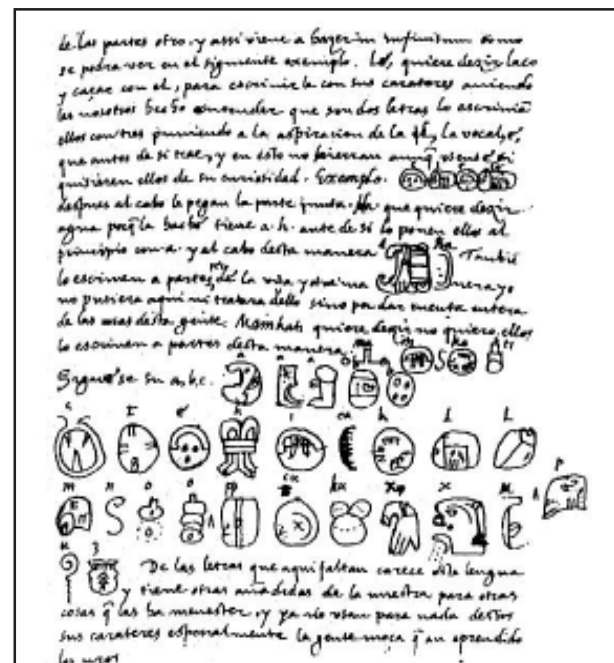
In de loop van de negende eeuw raakten de meeste grote centra in verval. Het raadsel van deze Grote Collaps is tot op heden niet volkomen opgelost en zorgt nog steeds voor polemieken onder de archeologen. Als we mogen afgaan op het paradigma Copan, werd ze het slachtoffer van haar eigen succes. De bevolkingsexplosie zorgde voor ontbossing. Die leidde weer tot erosie en tot een druk op het milieu met toenemende spanningen en vernietigende oorlogen tussen de stadstaten. (Maar meer dan een vermelding van de Grote Collaps krijgen we hier ook niet te zien.)

DE VERWOESTING

In 1562 laat de franciscaan Diego de Landa, de eerste bisschop van Yucatán, hele bibliotheken met Mayaboeken verbranden, een ramp zonder weerga.

Slechts vier codices overleefden de vernietiging. Merkwaaardig genoeg zou hij de rest van zijn leven doorbrengen met ons het belangrijkste werk over de verdwenen Mayacultuur na te laten: zijn *Relación de las Cosas de Yucatán* (*Verslag over de zaken van Yucatan*), dat echter de ontcijfering eeuwenlang op een verkeerd spoor zou zetten, omdat zijn zogenaamde 'Landa-alfabet' vertrok van onze schrijfwijze en niet die van de Maya's. Zoals vele andere boeken van de pioniers uit de 16de eeuw bleven zijn manuscripten eeuwenlang vergeten, tot ze in 1862 eerder toevallig werden teruggevonden in de Koninklijke Bibliotheek van Madrid door de Fransman abbé Basseur de Bourbourg, dat godenkind in priestergewaad, dat om de haverklap struikelde over verdwenen Precolumbiaanse schatten

Pseudo-alfabet van Fray Diego de Landa.

De cultuur raakt vergeten, tot in 1839 de Amerikaanse advocaat en ontdekkingsreiziger John Lloyd Stephens en de tekenaar Catherwood de steden een na een vinden, tekenen en bekend maken via een succesrijke reeks boeken. (Merkwaardig genoeg worden de herontdekkers totaal niet vermeld in deze documentaire.)

Gravure naar een tekening van Frederick Catherwood. Stèle H in Copan.

Ondertussen hebben we kennis gemaakt met onze belangrijkste gidsen door het eeuwenlange labyrint van de ontcijfering. Een groot deel van bovenstaande commentaar is door hen uitgesproken. Eerst Michael D. Coe, zowat de nestor van de amerikanistiek (geboren 1929) en auteur van een hele reeks boeken. De titel van het programma is trouwens afgeleid van zijn *Breaking the Maya Code* uit 1992 (3). Dan volgt William Fash. Hij leidt het multidisciplinaire Copan-project, dat al meer dan twintig jaar loopt (wat evenmin vermeld wordt). Vervolgens George E. Stuart, tegenwoordig vooral bekend als vader van David Stuart, het wonderkind van Maya-paleografie, maar zelf een befaamd Maya-archeoloog, die samen met zijn vrouw een hele reeks opgravingen deed en eveneens auteur van

een hele reeks boeken (4). Tenslotte David Stuart zelf en de betreurde Amerikaanse epigrafe Linda Schele (1942-1998), die de ontcijfering zo vooruit heeft geholpen en helaas voortijdig stierf aan pancreaskanker. De beelden zijn op zichzelf reeds een historisch document. Hier, ergens omstreeks 1990, is ze nog gezond en wel en vol dynamisme. Verder in het programma zullen we haar zelfs ontmoeten als jong meisje en David Stuart volgen vanaf zijn vierde tot achttiende jaar. Hinderlijk is dat we bij de beelden (haast) nergens een datum krijgen en ze dus niet kunnen situeren in de tijd.

De jonge Linda Schele in Palenque.

DE BAANBREKERS

Zij allen voeren ons mee op de tocht langs de ontcijfering van de Maya-glieden, die zo lang gedoemd leken een onoplosbaar raadsel te blijven. In feite begon die ontcijfering al zeer vroeg, nog voor Champollion die van de Egyptische hiërogliefen rond kreeg in 1822. In de 19de eeuw werden eerst de getallen en de astronomische berekeningen ontcijferd.

Tussen 1930 en 1960 domineerde één man de Mayawetenschap: Sir Eric Thompson (5). Vooral hij creëerde het stereotiepe en algemeen verspreide beeld van de Maya als een compleet a-typisch volk van vreedzame astronomen en wiskundigen, gefascineerd door het voorbijglijden van de tijd aan het uitpansel, “een volk dat de tijd aanbad”. Volgens Michael Coe was Thompsons visie bepalend gekleurd door zijn ervaringen als frontsoldaat in de Eerste Wereldoorlog. Hij zorgde echter voor de uiterst belangrijke correlatie tussen de Maya-kalender en onze Gregoriaanse kalender, nu algemeen aanvaard (waardoor we Maya-data kunnen omzetten in onze eigen tijdrekening), bracht een inventa-

ris van alle bekende Mayaglieden (met een vaste en nog steeds gebruikte 'Thompson'-nummering) en schreef een van de eerste boeken voor een groot publiek over de ontcijfering van de glieden (6).

Vlak na de Tweede Wereldoorlog brengen twee gebeurtenissen het vredige beeld van Thompson aan het wankelen. In Berlijn vindt een 22-jarige Russische officier, Joeri Knorosov, in de verbrande bibliotheek een boek met de tekening van de Landa en betrouwbare reproducties van drie verschillende Maya-codices (Dresden, Madrid en Parijs).

Y.V. Knorosov (1922-1999)
op zijn terras in Leningrad, 1989.

Knorosov was linguïst in opleiding (specialiteit Egyptologie, na de oorlog uitgebreid met Sinologie en andere schriftsystemen). Ten tweede leidt een Lacandon-Indiaan in de Mexicaanse jungle de Amerikaan Giles Healey naar de verborgen stad Bonampak met hun muurschilderingen van oorlogen en wrede bloedoffers van krijgsgevangenen (1946). Ondanks deze onweerlegbare bewijzen duurde het nog jaren eer Eric Thompson schoorvoetend zijn onrealistische wereldbeeld van de Maya's bijstelde. En dan bleef het beeld van de wijze "Chinezen van Meso-Amerika" toch nog lang domineren. Natuurlijk is het nog steeds correct dat zij het cijfer nul ontdekten en toepasten, eeuwen vóór de Hindoes en een kalender uitwerkten, die nauwkeuriger was dan die van de Spaanse conquistadores in de 16de eeuw en astronomische verschijnselen zoals maansverduisteringen konden voorspellen over een zeer lange termijn.

Ondertussen was Yoeri Knorosov (1922-1999) in de

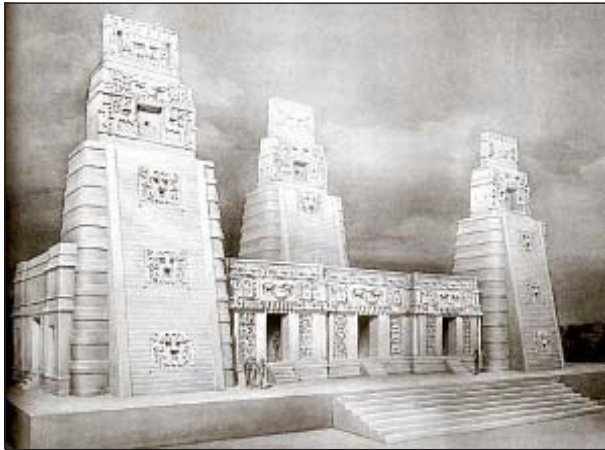
jaren '50 flink opgeschoten met de decodering van de glieden (7). Eeuwenlang hadden wetenschappers zich het hoofd gebroken over dit schrift. Ze hadden dan ook geen Steen van Rosetta, die Egyptologen indertijd vrij makkelijk toeliet om de code te breken van de Egyptische hiërogliefen. Stonden de geheimzinnige Maya-tekens voor begrippen of voor woorden, letters of klanken? Zowat alle theorieën werden onderzocht.

Vanuit zijn achtergrond als Egyptoloog begreep Knorosov dat de zowat 800 tekens een gemengd systeem vormden en zowel woorden als lettergrepen of klanken konden voorstellen. Hij bewees dat Diego de Landa in de 16de eeuw de verkeerde vragen had gesteld, doordat hij uitging van een Europees alfabetisch schrift. Vermits het hier een taal betrof die nog steeds gesproken werd (en wordt door meer dan 6 miljoen mensen in Guatemala, Mexico en Belize), is het nodig de glieden te koppelen aan de hedendaagse Mayatalen. En dat zijn er 22 of 23 of zelfs 31 -naargelang de gehanteerde criteria- die onderling verwant zijn (of verschillen) als bijvoorbeeld Nederlands, Duits, Engels of Noors (8). Kortom: het Mayaschrift was nog enkele categorieën ingewikkelder dan de Egyptische hiërogliefen. Dat wordt dan nog eens gecompliceerd doordat de Mayaschrijvers verschillende tekens gebruikten voor eenzelfde woord, naargelang het steen gebouwen betrof, dan wel boeken! Of gewoon uit esthetische overwegingen. (Maar dat laatste kende Knorosov al uit de Egyptische reliëfs en muurschilderingen.)

Hoera, hoera, dit was de doorbraak! Dat dacht u maar, want de politiek dwarsboomde deze lang verhoopde opening. Dit was de volle era van de Koude Oorlog! Knorosovs artikel met zijn baanbrekende ontwikkeling in de ontcijfering van het schrift werd door de Sovjetautoriteiten met veel propagandistische bombarie gepubliceerd, zodat vooral de invloedrijke christelijke coryfee Thompson ze afdeed als onzin, bedrog en communistische propaganda.

Zijn leerling Michael Coe, zoals gezegd later de auteur van *Breaking the Maya Code*, was getrouwd met de dochter van een Rus. Zijn vrouw kon hem helpen met het begrijpen van het artikel van Knorosov, dat ze eerst in Spaanse vertaling waren tegengekomen op een communistische boekenmarkt in Guatemala. Zij brachten zijn artikel in Engelse vertaling op de westerse markt.

Kort daarop vond de jonge talentvolle Tatiana Proskouriakoff (1909-1985) in Mexico het boekje van Knorosov. Proskouriakoff, dochter van Russische emigranten, had reeds voor de oorlog naam gemaakt door haar schitterende 'restauraties' van de Akropolis van Piedras Negras: zij zag als het ware hoe de ruïne er kon uitgezien hebben in de glorie van de stad (9).

Reconstructietekening van het tempelcomplex van Xpuhil door Tatiana Proskouriakoff (1909-1985).

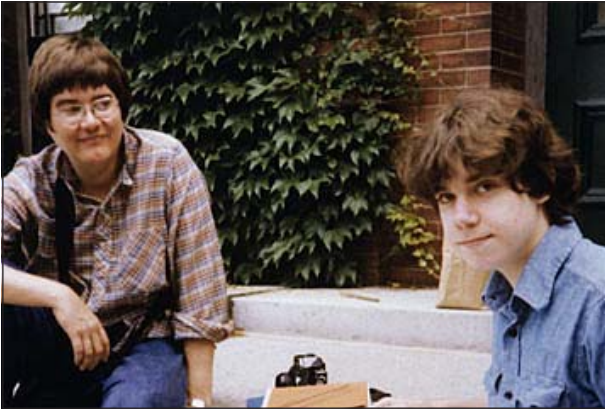
Zij borduurde voort op Knorosovs werk. Bij het bestuderen van haar foto's van de stela's uit Piedras Negras, die om de vijf jaar werden opgericht voor de hoofdtempel, kon zij telkens drie groepen glijfen isoleren, wat haar tot de interpretatie bracht dat het om de geboorte, de troonsbestijging en de dood van telkens een koning ging, zeven in het totaal. Ze vertelde haar ontdekking aan Coe, die zich als door de bliksem getroffen voelde: "Voor de eerste keer zagen wij geschiedenis, een dynastie!" (Coe was ook reeds bevoorrechte gesprekspartner geweest van Knorosov.) Zij legde haar *paper* voor aan Thompson die haar interpretatie afwees. Maar haar 's anderendaags opzocht: "Je hebt volkomen gelijk Tatiana!" Het pleit voor de grote man, dat hij een levenslange overtuiging prijs gaf! (Typisch: Proskouriakoff zou haar geboorteland slechts één keer bezoeken, voor een ontmoeting met Knorosov, die dankzij de Glasnost van Gorbatsjov in de jaren 1980 eveneens de kans kreeg om zijn geliefde Mayasteden eindelijk in werkelijkheid te zien.)

HET KEERPUNT

De volgende belangrijke stap kwam uit Palenque, de plaats waar de Mexicaanse archeoloog Ruz Lhuillier na drie jaar opgraven onder de Tempel der Inscripties in 1951 de schitterende graftombe ontdekte van

een Mayavorst. Het eerste bewijs, dat ook de Mayapiramides graven konden herbergen. Hier kreeg de beroemde fotografe van Mayaruïnes Merle Greene Robertson op een dag het bezoek van een nog erg jonge Linda Schele, kersverse professor kunstgeschiedenis. Die was zo gefascineerd door de prachtige reliëfs van Palenque dat ze ter plaatse bleef om ze diepgaander te bestuderen. (Tot mijn ergernis geeft de Nederlandse commentaar andermaal geen datum.) Samen met Peter Mathews slaagde zij erin de naam te achterhalen van de vorst onder de Tempel der Inscripties: Schild, *Pakal* in het Maya, later verfijnd tot *Hanab Pakal* (603-683), de elfde heerser van Palenque. En daarna de namen van vijf van zijn opvolgers, een complete, eeuwenoude dynastie, die heerste met goddelijke macht. "Het duizelde mij: dit was het beslissende keerpunt," zegt Coe vele jaren later. De definitieve doorbraak kwam er op de eerste 'Mesa Redonda' (Ronde Tafel) van Palenque in 1973 waar Linda Schele en anderen de theorieën van Knorosov en Proskouriakoff integreerden, voor een uitgelezen gezelschap van Mayanisten, wat een complete euforische sensatie veroorzaakte en zou leiden tot enkele van Scheles baanbrekende werken na 1985 (10).

Nu ontbrak nog één belangrijke schakel. Die zou op conto komen van David Stuart, zoon van George. Hij kreeg de Mayaglijfen letterlijk met de paplepel ingegoten. We zien hem zijn ouders vergezellen, nog met fopspeen in de mond! Op een dag bracht zijn moeder hem bij Linda Schele in Palenque. Zij stond verbaasd over zijn inzicht in het schriftstelsel. "In één dag gaf hij de structuur van een reliëf van de Tempel van het Kruis. Evengoed als mijn eigen werk. Maar (lacht), mij had het drie jaar gekost!" Op zijn twaalfde presenteerde Stuart zijn eerste wetenschappelijke paper in een lezing voor geleerden. Op zijn achttiende kreeg hij als jongste laureaat ooit een MacArthur Grant (de 'genieënbeurs'). Stuart ontdekte dat het al zo ingewikkelde glijfenschrift nog eens extra gecompliceerd wordt doordat de Mayascribenten homoniemen (= dezelfde klanken) door verschillende tekens weergaven en tot zestien verschillende symbolen gebruikten voor eenzelfde woord, verschillende tekens integreerden in één glijf of net een teken uit elkaar haalden in zijn verschillende samenstellende componenten, naargelang het gebouwen of stela's betrof, dan wel beschilderd aardewerk of boeken! Of gewoon uit esthetische overwegingen (zoals Knorosov al ervaren had).

Linda Schele(1942-1998) met de jonge David Stuart(*1965)

Door de jarenlange arbeid van mensen als David Stuart, Linda Schele en anderen kunnen de geleerden op dit ogenblik meer dan 80% van de opschriften lezen. Ironisch genoeg is de langste bewaarde inscriptie in Copan te vinden, namelijk de beroemde hiërogliefentrap. Maar de blokken met tekst waren naar beneden gestort en werden door vroegere archeologen voorlopig in een verkeerde volgorde terug opgestapeld. Toen we de site in 1978 voor het eerst bezochten, werd net een begin gemaakt met de inventarisatie, die nu wordt verder gezet met behulp van de computer (en ondertussen voltooid zou moeten zijn).

HET BLOED VAN KONINGEN

Langzamerhand komen de Maya's nu los uit de nevelige prehistorie en duiken de contouren op van een heuse geschiedschrijving met 'goddelijke' monarchieën, talloze wrede oorlogen, opgang enerval. Weg het beeld van de vredelievende hemelaanbidders! Nu is gebleken dat zij werden geregeerd door koningen en adel, net zo machtswellustig en ijdel als alle potentaten elders in de wereld.

Waarop berustte hun macht? Op het geloof. Het geloof dat de koning door het offeren van zijn eigen bloed, als enige bemiddelaar, bij de goden het welzijn voor zijn onderdanen verkreeg en verzekerde. Terecht wordt de stand van de ontcijfering gedemonstreerd door het voorbeeld van een prachtige latei uit Yaxchilan met een offerscène. Wij zien de vorstin, geknield voor de koning, Schild-Jaguar. Zij haalt een touw met de stekels van een rog (denkt men) door haar tong. Haar bloed valt op papier in een mand. Op een andere afbeelding (waarvan de voorstelling en de gliefen in detail geëxploreerd wor-

den) is de vorst vervangen door een slang, uit wiens muil het hoofd (van een voorouder?) te voorschijn komt.

Latei 24 van Yaxchilan met offerscene.

EPILOOG

De uitzending eindigt bij de hedendaagse Maya's en de afschuwelijke 'burgeroorlog' van de jaren 1980, in feite een genocide uitgevoerd door de regering, met 100.000 doden en meer dan 40.000 'verdwijningen' onder de inheemse bevolking. Het werd een dubbeltje op zijn kant voor de Maya-civilisatie die vijfhonderd jaar onderdrukking amper had overleefd. Niet alleen de traditionele klederdrachten (11), maar ook de ontcijfering van de gliefen speelt een rol in de wanhopige strijd voor de redding van de aloude cultuur. Paradoxaal genoeg, want die ontcijfering is praktisch volledig het werk geweest van westerse geleerden. De hedendaagse onderzoekers werken met de even hedendaagse afstammelingen van de oude Maya's en proberen hun gesproken taal te linken aan het schrift van hun voorouders. Volwassenen en kinderen leren met gelijk enthousiasme het gliefenschrift en ontdekken zo de eigen geschiedenis, die hen al die eeuwen was onthouden. Ook op school, waar ze gestraft werden als ze hun "apentaaltje" durfden "brabbelen" in de plaats van het "beschaafde" Spaans. (Vlamingen die hun ge-

schiedenis kennen, komt dit allicht bekend voor.)

Thompson geloofde dat schrijvers, adel en priesters een gesloten kaste vormden, die kennis monopoliseerde om macht uit te oefenen over het gewone volk. David Stuart daarentegen is gegrepen door de mogelijkheden die het internet biedt voor de verspreiding van kennis. Als een van de allereerste zette hij een initiatie cursus *Mayaglieden* op het web (12).

Een slotbemerking: de DVD is andermaal “eten en drinken”. Zeker voor ons: het Instituut voor Amerikanistiek heeft de voortschrijdende ontcijfering met argusogen en op de voet gevolgd. Een hele tijd hadden we een werkgroep *Mayaglieden*, onder impuls van Jo Daelman, onze toenmalige voorzitter. Jo heeft ooit in 1992 ten huize van Dora en Paul Janssen een discussie gevoerd met Linda Schele in hoogsteigen persoon, over de interpretatie van een bepaalde glief. Talrijke mayanisten van over gans de wereld, Michael Coe inclusief, waren uitgenodigd voor de opening van hun wonderbaarlijk ondergronds museum met de toepasselijke naam *Xibalba* - ‘onderwereld’ in de Mayataal. Jo is nog steeds, als de laatste der Mohicanen, de enige van ons die op dit vlak nog onderzoek verricht, zoals zijn recent artikel *De Maya - “0”-glyfe* bewijst (13).

Afgezien daarvan is *Cracking the Maya Code* natuurlijk op zich al een uiterst waardevol historisch document door de massa visueel aantrekkelijk gebrachte informatie, de oude filmbeelden en de kennismaking met mensen als Michael Coe en George Stuart, geprivilegieerde ooggetuigen, die de grote pioniers nog hebben gekend en binnenkort op hun beurt zelf ook voorgoed verdwenen zullen zijn. Coe overspant drie generatie van ontcijfering: hij werkte met zowel Thompson als Knorosov, Proskouriakoff en Schele; Georgek, Stuart werkte (onder anderen) met Schele en stuurde de eerste passen van zijn zoon.

Mijn bezwaren over een aantal lacunes heb ik in de bespreking al geopperd. Het opzoeken van de noodzakelijk geachte aanvullende informatie heeft me twee volle dagen zoekingswerk gekost. Dat kan eigenlijk niet. Het lijkt wel of voor deze documentaire de fragmenten gebruikt zijn die uit andere analoge films van National Geographic werden weggesneden. Wie een initiatie in de Mayacultuur en geschiedenis verwacht, kan beter een van deze DVD's raadplegen. *Cracking the Maya Code* veronderstelt toch wel enige voorkennis en is eerder complemen-

tair met bijvoorbeeld *Het verloren rijk der Maya's*.

Net voor het verzenden van deze bijdrage kwam ik bij het controleren van een link terecht op de site van de producerende maatschappij PBS, en zo op de educatieve site Nova. Hier een hele reeks mogelijkheden bij het programma. Bekijken kun je de uitzending alleen in de VS (een kwestie van rechten). Maar je vindt er het hele script, dat je kunt downloaden. Je kan een volledige stèle exploreren, glief per glief, met foto van origineel, geschreven uitleg in het Engels, uitgesproken in Maya! Op een podcast: (klank) heb je *Speaking Ancient Maya* door antropologe Barbara MacLeod. Er is een *Timeline* van de ontcijfering, met uitleg per datum, een afdeling *Teachers* en bij het item *A Masterpiece Revealed* tref je een toevallige recente vondst (2001) van een meer dan 2000 jaar oude tombe te San Bartolo. Op de site vind je tevens andere interessante uitzendingen met hun script. Aanbevolen!

Homepage <http://www.pbs.org/wgbh/nova/mayacode/>

VERDER LEZEN / KIJKEN

Het verloren rijk der Maya's, National Geographic, 2004 - DVD, duur: 52 minuten:

Grube, N. (red.), *Maya. De goddelijke koningen van het regenwoud*, Keulen, Könemann, 2001. <http://users.telenet.be/michel.vanhalmefnonfic280.htm>

Leyenaar, T., Van Zantwijk, R., Solis, F. e.a., *Kunstschaten uit het Oude Mexico. Een goddelijke reis*. Tentoonstellingscatalogus, Amsterdam, Nieuwe Kerk, 2002. Bespreking op onze website.

Roeling, S., *Terugblik op een wereldtijdperk*, Rotterdam, Uitg. S. Roeling, 2004. Zie ook op onze website: (Hier vind je eveneens 2 van de 3 bovenstaande recensies) <http://www.amerikanistiek.org/bijdragen.htm>

Sabloff, J., *De Maya's. Een nieuwe kijk op een oude cultuur*, Maastricht-Brussel, Natuur & Techniek, 1994.

Stephens, J., *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan, dl. 1*, New York, Dover Publications, 1969 (anastatische herdruk van de originele uitgave uit 1841).

Webster, D., Evans, S. e.a., *Levend verleden. Een inleiding in de archeologie*, De Haan, Teleac, 1993.

Websites

Instituut voor Amerikanistiek, zie de knop "Links": <http://www.amerikanistiek.org/indexnl.htm>

Mayaweb: <http://home.planet.nl/~roeli049/>

Barbara W. Fash, Rescuing the Rosalila: <http://www.mayadiscovery.com/ing/archaeology/default.htm>

FAMSI (Foundation for the Advancement of Mesoamerican Studies Inc.): <http://www.famsi.org/>

Docentenhandleiding bij de DVD Het geheim van de Maya-koningen (National Geographic) - het bewijs dat je de Maya ook bij kinderen kunt brengen. http://www.sprekendverleden.nl/Images/50_17751.pdf

NOTEN

1. Jared Diamond, *Ondergang*. Besproken in ons tijdschrift, 2006/1 en op de site: <http://www.amerikanistiek.org/ondergang.pdf>
2. Willy Spillebeen voerde zowel de Landa als Brasseur ten tonele in zijn bekroond jeugdboek *De hel bestaat* (1984). Zie: http://www.vvlg.be/VVLG/De_hel_bestaat.html
3. Zijn belangrijke *Reading the Maya Glyphs* (2001) is in ons tijdschrift (2002/4 e.v.) besproken door Lauran Toorians. Andere recente werken: *Breaking the Maya Code*, London, Thames & Hudson, 1992; *The Art of the Maya Scribe*, London, Thames & Hudson, 1997. Eveneens belangrijk en voor een groot publiek was zijn succesrijke *The Maya*. (Pelican

Books), Harmondsworth, 1980, 8ste druk (1ste druk 1966).

4. Waaronder het schitterend uitgegeven *The Mysterious Maya*, Washington, National Geographic Society, (1977), 1983, 2de druk.
5. Sir Eric S. Thompson (1898-1975), niet verwarren met de Amerikaan Edward Herbert Thompson (1856-1935) die in 1904 begon met duiken in de heilige cenote van Chichén Itzá.
6. Voor mij persoonlijk het eerste wat ik daarover las: Thompson, E., *Maya Hieroglyphs without Tears*, Londen, British Museum, 1972 - nu grotendeels achterhaald.
7. In ons Tijdschrift 2000/2 publiceerden wij zijn *In Memoriam* door de Mayanist Nikolai Grube. Meer over Knorosov op de Engelse Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Yuri_Knorozov
Nederlandse Wikipedia: http://nl.wikipedia.org/wiki/Joeri_Knorozov
8. Grube, N., *Schrift und Sprache der Maya*, in: *Die Welt der Maya*, Mainz, Ph. von Zabern, 1992, p. 222.
9. Tatiana Proskouriakoff: http://en.wikipedia.org/wiki/Tatiana_Proskouriakoff
10. Schele, L. en M. Miller, *The Blood of Kings: Dynasty and Ritual in Maya Art*, William Morrow, New York, 1986.
Schele, L. en D. Freidel, *A Forest of Kings. The Untold Story of the Ancient Maya*, William Morrow, New York, 1992.
11. Meer over Maya-klederdrachten en hun symboliek: zie Holsbeke, M. & J. Montoya (red.), *'Met hun handen en hun ogen.'* *Maya-textiel, spiegel van een wereldbeeld*. Tentoonstellingspublicatie, Antwerpen, Etnografisch Museum, 2003. Zie ook op onze website: <http://www.amerikanistiek.org/bijdragen.htm>
12. Copan: *Tour with David Stuart*: les over de hiërogliefentrap en in het ontcijferen van het schrift op de didactische website Nova Online <http://www.pbs.org/wgbh/nova/maya/copan.html>
Copan: geschiedenis en schrift door David Stuart: <http://www.peabody.harvard.edu/Copan/text.html>
13. Daelman, Johan, *De Maya - "0"-glyfe te lezen als "Bix"*, Instituut voor Amerikanistiek. Tijdschrift, 2007/1 p.15-24 & 2007/2, p.2.

KALKOENEN :
VAN ANTWERPEN
TOT AMERIKA

DEEL I

* Raymond Paeshuys is mede-
stichter en ondervoorzitter van
onze vereniging.
Huidige scriptie is een logisch
gevolg op zijn artikel "De
gevederde Antwerpenaar" in
ons tijdschrift Okt.-Dec. Nr4 van
2004.

RAYMOND PAESHUYS *

Afb.1 Detail van de preekstoel in de kathedraal (foto R.Paeshuys)

1. AANLEIDING ALS INLEIDING

In het kader van 11.11.11./Vila Cabral-Antwerpen trachtte ondergetekende in oktober-november 2008 een deel van het artikel 'De gevederde Antwerpenaar' als stadswandeling te concretiseren. Dit bracht ons uiteraard in de kathedraal waar voor ons de preekstoel de blikvanger was, met mogelijk een afbeelding van Pocahontas (R.Paeshuys. 2004: 7- 8).

Toen merkten enkele pientere leden langs de trap van deze preekstoel een prachtige gesneden kalkoen op, een beeld dat eens te meer Amerika en zijn oorspronkelijke bewoners -de Indianen- opriep (afb. 1).

Deze trappen en dus ook het beeld van onze kalkoen zouden niet gesneden zijn door Michiel van der Voort, de meesterbeeldhouwer die de eigenlijke kansel uitwerkte, maar door H. Viddeleer.

Hendrik Viddeleer* sneed en bouwde in 1819-1820 de monumentale dubbele trap met bomen, takken en loofwerk vol dieren, in een naturalistische nabarok stijl. Naast de kalkoen merken wij o.a. een papegaai, reiger, duif, een uiltje en twee eekhoorns op. De grote vogels zitten op dikke takken, de kleine tussen het gebladerte (J. Van Brabant. 1972: 59, 194/ I. Smets. 1999: 36).

De kalkoen deed ons dan weer denken aan de voorgevel van de 'Boerentoren' (Eiermarkt). Boven de twee zijvleugels zijn namelijk grote reliëfpanelen aangebracht met voorstellingen van dieren en vruchten, waaronder ook een kalkoen (afb. 2).

De 'Boerentoren' werd in 1929-1932 gebouwd door J. Van Hoenacker, met medewerking van E. Van Averbekke en J. Smolderen. Oorspronkelijk was het de Boerenleenbank (vandaar die populaire naam), daarna eigendom van de Kredietbank, nu K.B.C. Het gebouw was destijds de eerste wolkenkrabber* van Europa, toen met een hoogte van 87 m. (Bouwen door de eeuwen heen. 1976: 21).

Afb. 2 Detail van de gevel van de 'Boerentoren' (foto R.Paeshuys)

Waren het deze beelden of het vooruitzicht van de komende feestdagen (met vooral dan de feestmaaltijden) die me hebben aangezet om, figuurlijk, even de tanden te zetten in deze smakelijke vogel*?

2. VOORKOMEN

De kalkoen behoort tot de orde der hoenderachtigen (Gallus) en de familie der kalkoenen (Meleagrididae).

De gewone kalkoen (Meleagris gallopavo) is bijna zo groot als de pauw

(ruim 1 m tot 1,20m) en weegt rond de 10 kg; de hen is wel veel kleiner. Tot de voornaamste kenmerken behoren de kale kop en hals, de staart die doorgaans bruin is, met een brede zwarte en daarna smalle witte rand. Deze staartpennen (18 brede en afgeronde pennen) kunnen in de vorm van een waaier uitgespreid worden.

De haan, veel fraaiër dan de hen, prijkt met zeer lange, bloedrode of helder blauwe knobbels en lellen aan kop en hals. De hen heeft deze versierselen ook, doch in geringere mate.

Op de voorkop, aan de basis van de bovensnavel van de haan (in mindere mate bij de hen), bevindt zich een vleeskwab die opgericht kan worden.

De haan, en ook oude hennen, dragen een bosje haarachtige veren, een pluimkwast, op de borst. Technisch wordt dit een 'haarbos' genoemd. De hen maakt een nest van dorre bladeren, verborgen onder een boomstronk of onder struikgewas, legt gewoonlijk 10 tot 18 eieren en broedt 28 tot 30 dagen.

Het voedsel bestaat, voor zover aanwezig, uit pijnboompitten, eikels, jeneverbessen, bloemknoppen, grassen, zaden, wilde vruchten en besen, sprinkhanen, krekels, rupsen en andere insecten.

De kuikens eten wormen, insecten en allerlei groen, vooral brandnetels, kool en knollen. Zij zijn op hun tweede jaar volwassen en kunnen tot ca. 16 jaar oud worden. (Kalkoen. In: W.P. encyclopedie. 1951: 699-700/ A.E. Willems & Et. Brandt. 1971: 283-284).

Vliegende kalkoenen kunnen een snelheid halen van 90-100 km/u. Zij kunnen snel opstijgen en kunnen zwevend een afstand van 750m overbruggen.

3. RASSEN

Men onderscheidt twee (Burton, M. 1950: 116/ Gilliard, E.Th.1957: 534-537/ Gilliard, E.Th. & K.C. Parkes. 1969: 88/ Goemaere, B. 2009: 73/ Hanzak, J. 1967: 232-233/ Skutch, F. 1970: 18-20/ Willems, A.E. & Et. Brandt. 1971: 283-285), soms drie (Philipsen, Th. Z.j.: [10]) oorspronkelijk in het wild levende rassen:

3.1 *Meleagris gallopavo* – Wilde kalkoen (of Gewone kalkoen); met zes tot zeven variëteiten:

3.1.1. Oostelijke kalkoen (*M.g. silvestris*) : in de bossen van Noord-Amerika, van Nieuw Engeland tot Noord-Florida en ten westen van Oost-Texas, Oklahoma, Kansas, Nebraska;

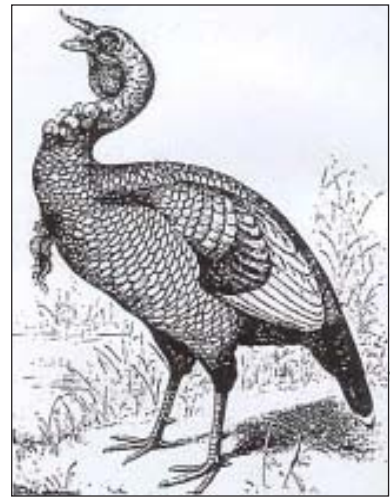
3.1.2. Florida kalkoen (*M.g. osceola*) in Zuid-Florida, genoemd naar de Seminole-leider Osceola* die zijn volk aanvoerde in hun strijd tegen de blanken in 1835-1838;

3.1.3. Rio Grande kalkoen (*M.g. intermedia*) in Centraal- en Zuid-Texas;

3.1.4. Merriam kalkoen (*M.g. merriami*), genoemd naar C.Hart Merriam*, de eerste leider van het American Biological Institute. Ook Berg kalkoen genoemd; leven aan de voet van de Rocky Mountains in het zuidwesten van de V.S. en het uiterste noordwesten van Mexico; vroeger strekte zich hun gebied ook veel noordelijker uit;

3.1.5. Gould* kalkoen (*M.g. mexicana*), nauw verwant met 1.6;

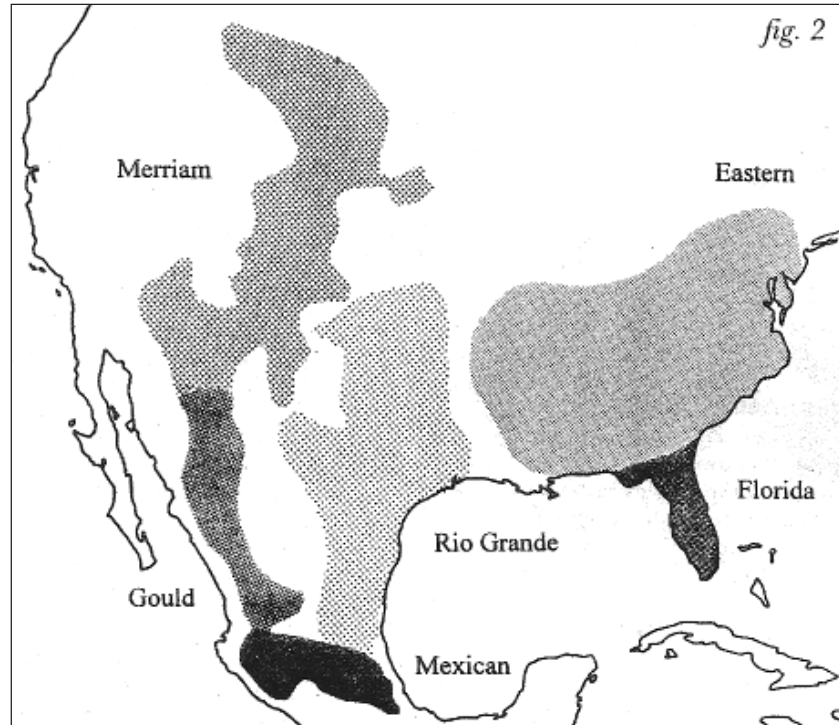
3.1.6. Mexicaanse kalkoen (*M.g. gallopavo*), oorspronkelijk woonge-

Afb. 3 Wilde Noord Amerikaanse kalkoenhaan, naar een oude afbeelding. (In: A.E. Willems & Et. Brandt. 1971: 283)

bied zeker van Noord-Mexico tot Michoacan en Centraal Veracruz mogelijk tot de Istmus, vermoedelijk stamvader van de tamme kalkoen (A.C. Best. 1963: 323);

3.1.7. Moore kalkoen (*M.g. onusta*). R.D. Crawford (1992: 309) en Th. Philipsen vernoemen deze zevende variëteit die voorkwam in Zuidoost-Sonora en Sinaloa (Mexico). Lijkt erg veel op de Gould kalkoen (3.1.5) en het is twijfelachtig of dit wel een aparte ondersoort betreft.

Afb. 4 Verspreiding in Noord-Amerika (naar A. Ervynck. 1998: 19)

De verschillen tussen deze variëteiten uit zich voornamelijk in habitat en kleine verschillen in grootte en kleur van de pluimage. De grenzen tussen deze variëteiten zijn trouwens niet strikt en waar er twee dichtbij elkaar leven wordt hybridisatie* vastgesteld (A. Ervynck. 1998: 19).

3.2 *Agriocharis ocellata* (soms *Meleagris ocellata*) – Pauwkalkoen (ook Honduraskalkoen)

Iets kleiner dan de *Meleagris gallopavo* (volwassen haan weegt rond de 6 kg, volwassen hen ongeveer 3 kg). Komt hoofdzakelijk voor op het schiereiland Yucatan, Belize, Honduras en in het noorden van Guatemala.

Een prachtige vogel met groen-blaue veren, de uiteinden van de staartpenen en de bovenstaartdekveren vertonen een schitterende metaalachtige koperbronskleur en bovendien blauwe ‘oogachtige’ vlekken (A.E. Willems & Et. Brandt. 1971: 285). Het woord ‘ocellata’ is afgeleid van het Latijn ‘oculus’ (oog) en verwijst naar deze vlekken. De pluimkwast op de borst ontbreekt.

3.3 *Parapavo californicus* – Pauwhaanachtige van Californië.

Uit gevonden skeletten in Californië en van fossielen uit het Pleistoceen is het bestaan van deze parapavo vastgesteld.

De *Parapavo californicus* houdt het midden tussen type 1 en type 2, maar lijkt nog het meest op de *Agriocharis*.

Hij dankt zijn naam aan de gelijkenis met de pauwhaan (*pavo*); vandaar

parapavo of pauwhaanachtige. Th. Philipsen spreekt van ‘Pauwkalkoen Twee’.

4. DE PRE-COLUMBIAANSE KALKOEN

De oorsprong van de kalkoen ligt zonder twijfel op het Amerikaanse continent.

Vóór 1492 is er trouwens in de ‘oude wereld’ nooit sprake van kalkoenen of zijn er daar archeologisch geen skeletresten van deze vogel gevonden.

In Amerika ligt dit anders. Zoals reeds aangestipt zijn er fossiele resten van Pauwhaanachtige in Californië gevonden en gedateerd uit het Pleistoceen.

4.1 Meso-Amerika

Uit archeologisch- en bronnenonderzoek blijkt dat de meeste volkeren in Pre-Columbiaans Meso-Amerika of ten tijde van de conquista kalkoenen kweekten*, in gevangenschap hielden of erop jaagden. Al deze volkeren opsommen zou ons te ver leiden; volgende kleine greep geeft reeds een afdoend beeld van de belangrijke van de kalkoen in het leven van deze Indianen. Zeker werden kalkoenen aangetroffen in Teotihuacan (M. Porter Weaver. 1981: 203), bij de Azteken (W. Prescott. 1929: 73/ G.C. Vaillant. 1972:141-2,231), de Zapoteken in El Palmillo, Oaxaca (H. Dellios. 2003), de Maya's (M.D. Coe. 1973 : 163/ R.T. Matheny & D.L. Gurr. 1983: 92), de Mixteken, Tehuantepec, Chinantec en Cuicatec (R. Spores. 1965 : 971-975,980).

W. Prescott (1929: 84n) meldt dat de koning van Texcoco en zijn entourage jaarlijks zo'n 8.000 kalkoenen verbruikten.

Botten van 196 pauwkalkoenen uit de 13^e tot 15^e eeuw zijn opgegraven bij de ruïnes van Mayapan, Yucatan. Uit de locatie van de opgravingen kon worden vastgesteld dat de kalkoenen toen uitsluitend werden geconsumeerd door priesters en aristocraten. Een vaststelling door opgravingen in andere sites bevestigt dit (Th. Philipsen. Z.j.: [3]). Zo werden in de site El Cedral (Cozumeleiland, Yucatan) twee kalkoenschedels gevonden in de context van elitegraven (N.L. Hamblin. 1984: 95). Het gebruik van een kalkoenkop als grafgift sluit niet uit dat de rest van het dier werd opgepeuzeld!

Naast het vlees werden ook de eieren gegeten en werden holle beentjes als muziekinstrument en benen werktuigen gebruikt. De pluimen werden verwerkt in kleding en hoofdtooi, tooi voor banieren, helmen en schilden (N.L. Hamblin. 1984: 95/ K.K. Hirst. Z.j.: 1).

De kalkoen werd dikwijls beschouwd als een soort schatting die de Indiaan zijn cacique jaarlijks moest aanbieden. Zo ontving de Heer van Tilantongo (Mixteken) ten tijde van de Spaanse contactperiode goud, waardevolle juwelen, veren en mantels tijdens belangrijke feesten. Zijn onderdanen bewerkten ook zijn velden en schonken hem herten en kalkoenen als voedsel (R. Spores. 1965: 979).

Gebeente van de gedomesticeerde kalkoen duikt voor het eerst op in de Tehuacan-vallei, vroeg in de Palo Blanco fase, ca. 180 o.t. (K.V. Flannery. 1966: 175). Dit zou, voor zover we konden nagaan, nog steeds de oudste, betrouwbare, gedateerde getuigenis zijn van de

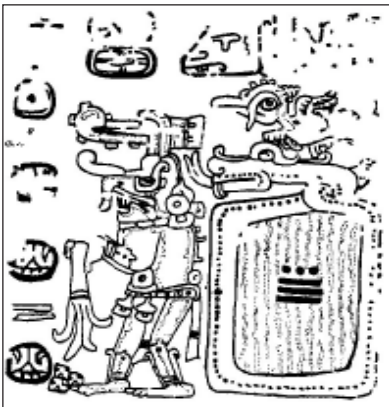
domesticatie in Meso-Amerika.

R.S. MacNeish (1966: 290) wijst erop dat de kruising van kalkoenen, die blijkt uit de gevonden gebeenten in de Tehuacan-vallei, een bewijs vormt voor de kweek van kalkoenen. De analyse van coprolieten* uit deze vallei, door de C 14 onderzoek eveneens gedateerd op een 180 o.t., toont de aanwezigheid aan van o.a. kalkoenvoren in het dieet van de Indianen aldaar (E.O. Callen. 1966: 265, 273).

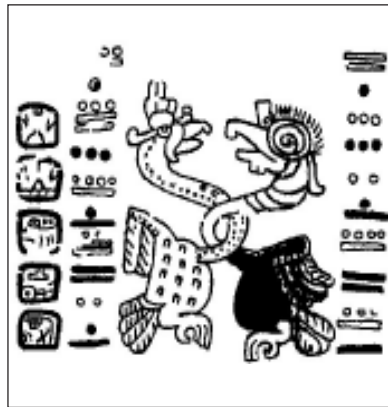
Er zouden toch sporen van gedomesticeerde kalkoenen gevonden zijn in de Mayastad Coba (Quintana Roo, Yucatan) die werden gedateerd rond 100 v.o.t. – 100 o.t. (K.K. Hirst. Z.j.: 1)

4.2 Codices

Ook in de oude Mayacodices vinden we talrijke, vaak gestileerde, voorstellingen van kalkoenen. Voorbeelden in overvloed vinden we in de Madrid* Codex (Codex Tro-Cortesianus) bv. op de bladzijden 4a (afb. 5), 8, 12b, 36a, 37b, 69d, 85a (afb. 6), 91a, 93a, 95c (afb. 7), 105b, 106c, 107b en 109b.

Afb. 5 Madrid Codex 4a. De regengod Chaak is afgebeeld met een omgekeerde toorts in de hand, rechts naast hem een grot of reservoir, gevuld met water, en gevormd door het lichaam van een ratelslang. Een kalkoen, denkkelijk een offer, staat op de kop van de slang (naar een tekening van C. Villacorta. 1976: 232)

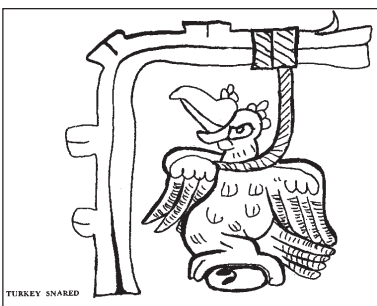
Afb. 6 Madrid Codex 85a. Twee ineengestremgelde vogels, links een kalkoen en rechts een gier (naar *ibid.*: 394)

Afb. 7 Madrid Codex 95c. De jonge aardgodin Ix Kab' knielt met een kalkoen op het hoofd (naar *ibid.*: 414)

Soms wordt de vogel voorgesteld met een strop rond de nek zoals in de Madrid Codex : 91a (afb. 8). Dit zou volgens R.J. Sharer (1994: 602) een pauwkalkoen zijn. Boven de tak van de boom waaraan deze kalkoen werd opgehangen staat de hiëroglief voor kalkoen “cutz*” [cutz(u)] afgebeeld (afb. 9).

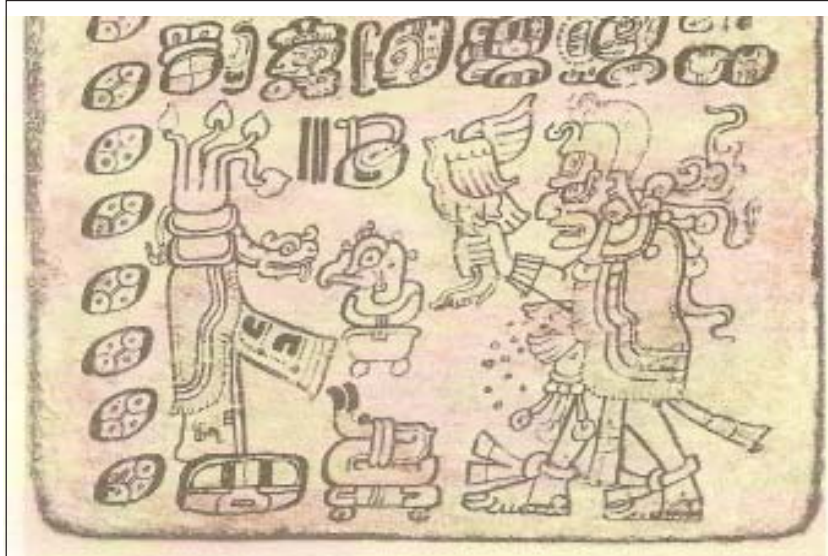
Soms wordt in een codex een onthoofd dier afgebeeld, slachtoffer van een ritueel (M. Longhena. 2004: 160), want naast het voor de hand liggende gebruik van de kalkoenen als voedsel werden ze dikwijls aangewend als offerdieren (afb. 10) of orakeldier. Onthoofding van kalkoenen was zeker gebruikelijk bij de Maya's (J.E. Thompson. 1976: 264/ A.Tozzer.1941: 141; gecit. in Hamblin. 1984:95).

Afb. 8 De opgehangen kalkoen uit de Madrid Codex

Belangrijke ceremoniën zijn bij de Maya's geconcentreerd rond de verwelkoming van het 'Nieuwe Jaar' of beter het afscheid van het oude jaar en de vijf gevaarlijke nefaste overgangsdagen. Bij het begin van een 'Kan'-jaar* werd aan de zuidelijke ingang van een stad tijdelijk een beeld van de godheid *Kan U Uayeb* geplaatst op een stapel stenen. Het zuiden was immers de windstreek van het afgelopen 'Cauc'-jaar. Ver-

volgens trok de ganse gemeenschap naar deze zuidelijke ingang en daar offerde een priester aan het beeld van Kan U Uayeb een wierookmengeling van gemalen maïs en pom (de Maya copalwierook) en werd de kop van een kalkoen afgekapt en het dier aan de godheid geofferd (Dresden Codex: 28/ D. de Landa. 1978: 62/ R.J. Sharer. 1994: 547-550).

Ook in het hoogland van Chiapas zijn sporen gevonden van kalkoenen (naast bloemen en wierook) gebruikt in offers (S.W. Miles. 1965: 285). Dit geldt denkkelijk ook voor het hoogland van Guatemala zoals blijkt uit skeletvondsten (St. F. de Borhegyi. 1965: 16).

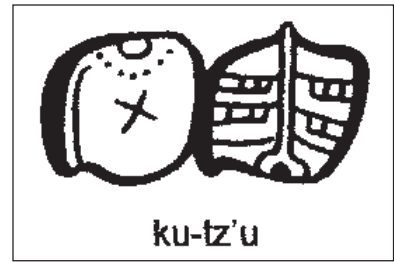
In de Peresianus* Codex vinden we op bladzijde 8 de voorstelling van een priester in de gedaante van een kalkoen (afb. 11). Deze antropomorfe vogel stelt denkkelijk een mindere godheid voor (H.J. Spinden. 1975: 79).

Ook in de Azteekse post-Conquista Codex Mendoza* duikt de voorstelling van een kalkoen tweemaal op (bladen 12 en 15).

Het eerste deel van deze codex bevat namelijk een lijst met de plaatsnaamgliefen van steden/regio's door de Azteken veroverd, en één van deze steden was Huexolotlan*. Deze stad blijkt tweemaal door hen veroverd te zijn, een eerste maal tijdens de regering Ahuizotl (1486-1502) (blad 12) en een tweede maal onder de regering van Moctezuma II (Moctezuma Xocoyotzin 1502- 1520) (blad 15). Telkens werd de stad of de voornaamste tempel grondig verwoest zoals blijkt uit het rechter beeld van het pictogram. Een brandende, instortende, tempel is de gebruikelijke voorstelling bij de Azteken voor 'verovering' van een stad. Links staat de eigenlijke plaatsnaamgliefte: een kalkoen (K.Ross. 1978: 29c, 32) (afb. 12).

In het Nahuatl, de taal der Azteken, werd de kalkoen 'totolin' (cihatotolin) genoemd, maar de kalkoensehaan 'huexolotl' (J.Soustelle. 1960:173), vandaar Huexolotlan.

De Lienzo* de Tlaxcala is een lange rol beschilderd linnen, met tafere-len uit de conquista van Mexico, die de Tlaxcalteken als klachtenboek naar de Spaanse koning zonden om hem te herinneren aan de hun toe-

Afb. 9 De hiërogliefte voor cutz (naar R.J. Sharer. 1994: 615)

Afb. 10 Voorstelling uit de Dresden* Codex. De god Itzamna offert een kalkoen. We zien de onthoofde kalkoen met de kop in een offerschaal (naar D. Freidel e.a. 2001: fig. 1.5)

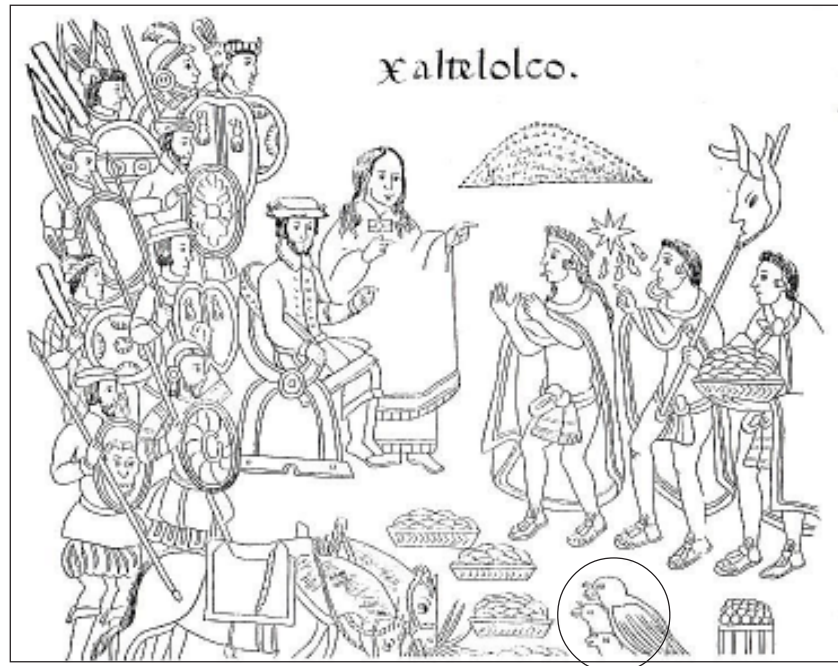
Afb. 11 Antropomorfe voorstelling uit de Codex Peresianus

Afb. 12 Huexolotlan in de Codex Mendoza (naar: S.G. Shetler. 1991: 230)

gekende rechten als bondgenoten van Cortés (J. Martens. 1987-88, 5: 6- 7).

We vonden een interessante afbeelding van een fragment, o.a. in 'Aztecs of Mexico' (G.C. Vaillant. 1972: 246, fig. 32). Hier zien we de ontmoeting tussen H. Cortés en dignitarissen uit Xaltelolco (Tlatelolco). Cortés is vergezeld van zijn tolk Malintzin (La Malinche of Doña Marina), Spaanse soldaten en Indiaanse bondgenoten. In het fragment worden Cortés maïs, tortillas en kalkoenen (rechts beneden) aangeboden (afb. 13).

Afb. 13 Cortés ontmoet Indianen uit Xaltelolco (naar de Lienzo de Tlaxcala in G.C. Vaillant. 1972: 246)

4.3 De kalkoen in de kunst van Meso-Amerika

Ook in kunstuitingen en gebruiksvoorwerpen als aardewerk en palma's blijkt de kalkoen een veel voorkomend iconografisch element te vormen.

We denken in de eerste plaats aan het bekende plumbate-aardewerk. De ceramiek van het plumbate-type, die in grote hoeveelheden is vervaardigd in het kustgebied van Soconusco (Chiapas, Mexico) en het aangrenzende Guatemala tot El Salvador, dankt haar schittering en haar metaalglans (vandaar ook de naam loodglanskeramiek, D. Bleiglanzkeramik) aan een soort engobe (een laag die op het droge aardewerk wordt gestreken vóór het beschilderen en het bakken) die rijk is aan ijzer en aluminium. Bij het bakken op een ongebruikelijke hoge temperatuur (circa 950°C) zal deze engobe gemakkelijk en zonder toevoeging van een speciaal middel verglazen tot een glanzend eindproduct. Het is een vrij hard aardewerk van grijze, oranje tot bruine kleuren (V. Bounoure. 1968: 158).

Vervaardiging van plumbate-ceramiek valt samen met de dominantie van de Tolteken in Meso-Amerika. Hoewel dit aardewerk hun creatie niet is, komt het veelvuldig in Tula voor (R.A. Diehl. 1983: 89,115,152/ J.A. Sabloff. 1992 : 113).

Dit aardewerk stond zeer hoog in aanzien en geraakte dankzij de uitgebreide handelsnetwerken doorheen heel Meso-Amerika verspreid vanaf de Laat-Klassieke periode (San Juan-Plumbate).

De vogelkoppen, tegen de potten aangebracht, zijn dikwijls hol en bevatten kleibolletjes en kunnen dienst doen als rammelaar. Veren worden met een ingesneden patroon aangegeven of met schuine groeven aangeduid.

Een hoogtepunt werd bereikt in de Vroeg-Postklassieke periode (900-1200 o.t.) met het Tohil-Plumbate, om blijkbaar te verdwijnen rond 1200 o.t. (Facts. 1978: 129).

A.O. Shepard beschrijft in haar standaardwerk uit 1948 over het plumbate-aardewerk* verschillende potten (drie) en fragmenten van koppen (zeven) die voorstellingen van kalkoenen vormden (afb. 14). Een pot in de vorm van een vogel waarvan helaas de kop is verloren gegaan, vertoont toch duidelijk de kenmerken van een kalkoen (knobbels, haarbos) (A.O. Shepard. 1948: 26).

Top of the bill is voor Shepard de kalkoen in plumbate-aardewerk van Tepic* reeds beschreven door C. Lumholtz in 1902 (Unknown Mexico.II: pl. VII).

De pot heeft de vorm van een kalkoen met kop en nek helder rood geschilderd en verder versierd met dun bladgoud. Het geheel vormt een uiterst natuurgetrouw effect. De analyse van de klei laat, bijna met zekerheid, vermoeden dat deze afkomstig is uit El Salvador (J.E. Thompson*. 1937: 87).

Een ander prachtig voorbeeld is de witte onyx urn in de vorm van een kalkoen uit het 'Museo de las Culturas' van Oaxaca. Deze urn uit de Laat-Postklassieke periode (1325-1521) wordt toegeschreven aan de Mixteken (Oaxaca. 1993: 71/ T. Leyenaar & F. Solis. 2002: 257). Hier geven ingesneden lijnen onder meer de vleugels, de ogen en de snavel van het dier weer (afb. 16).

De kalkoen zou de vogel geweest zijn van de watergod Tlaloc en symboliseerde de regen, en van Tezcatlipoca, een god die in verband werd gebracht met boetedoening (M.C. Carmona. Oaxaca. 1993: 18)

In G.C. Vaillant (1934: 260/ 1972: foto 11) vinden we een sculptuur afgebeeld uit Centraal Vera Cruz, een natuurgetrouwe voorstelling van een (wilde ?) kalkoen (afb. 17). De staart van de kalkoen vormt als het ware een waaijer of een blad. Om de afbeelding van de kalkoen zo duidelijk mogelijk tot de verbeelding te laten spreken, is het beeldsnijwerk onderste boven weergegeven. Vaillant noemt het een 'palmate stone' voor een onbekend gebruik en door hem destijds toegeschreven aan de Totonaken.

We hebben hier mogelijk te doen met een 'palma'. Palma's zijn voorwerpen zeker gebruikt tijdens het ceremoniële balspel, hoewel de juiste functie nog omstreden is. We kunnen deze 'Totonac palma' best vergelijken met de Huaxteekse palma uit het Philadelphia Museum of Art (cfr. afb. 42, in: De Azteken; kunstschaten uit het Oude Mexico. II). Deze palma stelt een krokodil voor, waarbij de staart een boog beschrijft waardoor de vorm van een blad wordt gerealiseerd. Aan het andere uiteinde heeft deze palma ook een punt, gelijkend op een voetsteun.

Afb. 14 Kalkoen in plumbate-aardewerk uit El Salvador (naar A.O. Shepard. 1948: fig.16)

Afb. 15 en frontpagina: Kalkoen in plumbate-aardewerk uit Tula (naar: J.A. Sabloff.1992: afb. 80)

Afb. 16 Onyx urn uit Oaxaca.

Afb. 17 Sculptuur uit Centraal Veracruz. (naar: G.C. Vaillant)

Afb. 18 Wierookbrander uit vulkanische tufsteen; hoogte 28,5 cm, breedte 17 cm. Collectie CPN. (Naar 'Les Mayas au pays de Copán'. 1977 : fig. 194)

Zeer belangrijk voor het religieuze gebeuren in Meso-Amerika was het gebruik van wierook en wierookbranders. Met de wierookwolven stijgen de gebeden van de Indianen ten hemel en bereiken zo de godenwereld; denk maar aan de dagelijkse taferelen die zich afspelen op de trappen van de Santo Tomás kerk te Chichicastenango.

De Maya's vereerden een enorm aantal goden waarvan er veel werden voorgesteld in de vorm van wierookbranders met een beeltenis. Deze wierookbranders waren zowel recipiënten voor de brandende copal als een voorstelling van de goden zelf. We kennen, of kenden tot voor kort, dit fenomeen nog bij de huidige Lacandones (Thompson.1976:187). In deze magisch-religieuze sfeer kunnen we ook de hier afgebeelde wierookbrander in de vorm van een kalkoen plaatsen (afb. 18). Deze Maya-wierookbrander is afkomstig uit Copan en stamt uit de Laat-Klassieke periode (ca. 700-800 o.t.).

Kalkoenen werden zoals gezegd veelvuldig als offerdier gebruikt en dikwijls bereid ter gelegenheid van de ermee gepaard gaande feestmalen. Deze wierookbrander, met op het voorste deel een realistisch ogende kalkoen, werd mogelijk gebruikt bij dergelijke offers of feesten. Een deel van de brander werd gevonden nabij het balspelveld en mogelijk speelde het offer of het feestmaal zich hier af (Mayas. 1977: 274).

4.4 De kalkoen in mythen en legenden

Deze paragraaf moeten we zeker beginnen met de Popol Vuh*, het heilige boek der Quiché-Maya's (K'iché), hoewel de kalkoen er slechts een kleine, destructieve, rol in speelt.

De schepping van de mens verloopt, volgens de Popol Vuh, in verschillende stadia. Na de creatie van de aarde, schiepen de Goden de dieren van het woud, de wachters van de bossen, reeën, jaguars, vogels en slangen. Helaas konden deze dieren niet spreken en dus hun scheppers niet eren. En de scheppers zegden: "Dat is niet goed. Wij zullen jullie vervangen...Jullie vlees zal worden gegeten. Dat zij jullie lot."

En de Goden ondernamen een nieuwe poging om de mens te scheppen. Uit aarde, uit leem vormden zij het vlees van de mens. Helaas maakten de wateren het 'wezen' zo zwak dat het ter aarde zonk en werd vernield.

Derde keer goede keer? Uit hout werden nu wezens geschapen die geleken op mensen. Maar ze hadden geen ziel, geen verstand. Ze herinnerden zich hun Schepper en de Vormer niet. Daarop werden ze vernietigd.

"Vloeibare hars droop uit de hemel. Heer Uil pikte hun ogen uit. De Grote Vleermuis rukte hun hoofden af. Ook de kleine en de grote dieren kwamen, en de stokken en de stenen en zij sloegen de wezens in het gezicht. Ook de waterkruiken, schalen en schotels, de stenen maïsstampers, allen verhieven zich en sloegen hen in het gezicht. 'Jullie zijn slecht voor ons geweest. Je hebt ons opgegeten, nu bijten wij jullie' zeiden de honden. En zo spraken ook de Kalkoenen".

Gelukkig voor ons hebben de Goden nog een poging ondernomen en wordt uiteindelijk de huidige mens, uit deeg van gele en witte maïs, geschapen (naar: W. Cordan. 1977: 29- 41/ R. Girard. 1972:32- 55/ D.Goetz & S.G. Morley.1950: hoofdst. 1- 3/ J.E. Thompson. 1976: 333-335).

In een andere Maya-legende strijdt de kalkoen Cutz met de andere vo-

gels om de koningstitel bij de vogels.

Natuurlijk dacht elke vogel dat hij deze titel verdiende. Zo ook Co-polche (de kardinaalsvogel), X-col-col-chek (de tropische spotvogel) en natuurlijk ook Cutz die vond dat hij de sterkste vogel was. "Ik kan het vechten tussen de vogels stoppen en elke vogel in moeilijkheden verdedigen. Jullie vogels hebben behoefte aan een krachtige koning en dat ben ik".

Maar het was Kukul, de quetzal, die met een list de wedstrijd won.

Kukul had zich namelijk onder valse voorwendsels ook de pluimen van zijn vriend Xtuntun-kinil, de renkoekoek*, eigen gemaakt. Met zijn nu uiterst keurige, maar vervalste, staart wist hij iedereen te overbluffen en werd hij koning der vogels.

Zo luidt althans de oude legende verteld door Ramon Castillo Perez van Yucatec-Maya afkomst (A. LaBastille Bowes. Z.j.: 3- 5).

4.5 Kalkoenen en sjamanisme

Minder spectaculair maar even belangrijk zijn de aardewerk fluitjes in de vorm van een kalkoen.

Voorbeelden kennen we uit West-Mexico (o.a. Colima) die reeds dateren uit de Laat-Preklassieke periode (300 v.o.t.- 200 o.t.). Het mondstuk van deze fluitjes vinden we achter de staart, aan het achterlichaam. De waaivormige staart verbergt dan gedeeltelijk het aangezicht van de fluitspeler. Een mooi voorbeeld bevindt zich in het Michael C. Carlos Museum (Atlanta, V.S.).

Deze fluitjes dienden niet alleen ter ontspanning maar speelden blijkbaar ook een fundamentele rol in sjamanistische rituelen. De voortgebrachte klanken die de levenskrachten activeren, bevorderen ook de communicatie met de geesten (R.Stone-Miller. 2002: 53, ft 107).

Een soortgelijk fluitje eveneens uit West- Mexico (Colima ?, Laat-Preklassiek) vinden we ook in het Museo de Benalmádena (Spanje) (afb. 19). Het afgebeelde dier stelt of een niet bestaande, magische vogel voor of mogelijk toch een geïdealiseerde kalkoen (P. Cabello. 2007: 80).

Buiten de 'versiering' op de kop, lijkt deze vogel volledig op het voorbeeld uit Atlanta. Die twee ronde hoornen op de kop verwijzen duidelijk naar het sjamanisme en zijn te vergelijken met de gehoornde sjamanenfiguren uit Nayarit (Chinescostijl*) en Zacatecas (G.W. van Bussel. 1992: 292-3, 332; fig. 266,267,313/ Offers voor nieuw leven. 1998: 163; fig. 88).

Eens te meer kan de link met het sjamanisme gelegd worden.

Aardewerk fluitjes in de vorm van een kalkoen en die achteraan aangeblazen worden vinden we heden ten dage nog terug in de volkskunst (afb. 20). De link met het sjamanisme zal nu wel verdwenen zijn.

Bij een groot beeldenpaar uit Jalisco (West-Mexico, ca. 200 v.o.t.- 200 o.t.) zou de mannelijke figuur eveneens een shamaan-krijger voorstellen (afb. 21). Hij draagt een lendendoek, op de rug geknoopt met vier lussen; tevens is op de rug de waaivormige kalkoenenstaart bevestigd. Dit beeldenpaar is nu in privébezit en via internet te koop. Voor een slordige 8.000\$ wordt het uw eigendom!

Afb. 19 Bolvormig fluitje, in de vorm van een vogel, dat als hanger werd gedragen. Het mondstuk van het fluitje bevindt zich achter de staart van het diertje (naar: ceramisch voorbeeld uit het Museo de Benalmádena; breedte 5, cm.80 cm. – hoogte 5,45 cm.).

Afb. 20 Fluitje in aardewerk uit Peru, anno 1997 (foto R.Paeshuys)

Afb. 21 Beeldenpaar uit Jalisco; hoogte man ong. 49 cm, hoogte vrouw ong. 46 cm. (naar een voorbeeld in privébezit)

AANTEKENINGEN

Bibliografie: zie deel II.

Chinescostijl: keramische stijl van voornamelijk holle beeldjes met een vaag oosterse gelaatsuiterlijk, hoge graad van naturalisme en grootsheid van pose .

Veelal gevonden in Nayarit in de periode 100-250 o.t.. Andere types (zoals deze met hartvormig gelaat of met een Marsiaaluiterslijk) bestaan.

Coprolieten: gefossiliseerde uitwerpselen van mens of dier. Worden onderzocht op plantaardige en dierlijke resten; dit draagt bij tot de kennis van hetgeen op een bepaalde plaats door de mens werd gegeten.

Cutz: voor de ontcijfering van de 'cutz' hiërogliefte, zie: J. Daelman. Ontcijfering Mayaschrift. In: Nieuwsbrief (van het) I.V.A. 1990-1991,5: 4, fig. 2.

Dresden Codex: of Codex Dresdensis. Deze pre-conquest codex is geschilderd op gevouwen bastpapier en telt 39 bladen met een 2.575 tekstgliefen en een 1.534 kalendergliefen. Nu in de Sächsische Landesbibliothek, Dresden.

Gould: naar John Gould (1804-1881), Engels uitgever, bioloog en kunstenaar.

Huexolotlan: was een stad verbonden aan de schatplichtige provincie Tzicoac (nu het grensgebied van de Mexicaanse staten Veracruz, Hidalgo en San Louis Potosi).

Hybridisatie: bovendien zijn nu op vele plaatsen de wilde kalkoenpopulaties vermengd geraakt met uitgezette dieren die niet noodzakelijk tot dezelfde variëteit behoren of met gedomesticeerde kalkoenen die uiteraard van de wildvormen verschillen.

Gedomesticeerde variëteiten o.a.: Bronze kalkoen; Narragansett; Witte Beltsville; Witte Breedborst; Spanish Black of Norfolk Black; White Holland; Bourbon Red; New Jersey; Lilac; Royal Palm; Auburn; Slate Blue; Chocolate; Ronquières (België); Cambridge Bronze (England); Crölwitzer (Duitsland).

Kan-jaar: ten tijde van de Spaanse conquista waren de Maya-jaardragers, de dagen waarop een nieuw jaar kon beginnen: Kan, Muluc, Ix en Cauac. In de loop der eeuwen zijn er steeds andere jaardragers geweest.

Elk van deze jaardragers is geassocieerd met een hoofdwindrichting: Kan met het oosten, Muluc met het noorden, Ix met het westen en Cauac met het zuiden.

De nieuwjaarsceremonieën begonnen de vijf laatste dagen van het jaar, de vijf dagen van de laatste Uayeb-periode. Het waren ongeluksdagen en iedereen bleef best thuis om tegenslagen te voorkomen.

Kweekten: naast kalkoenen werden bij sommige volkeren ook honden, muskuseenden, armadillos, ratten, bijen en cochenilles gekweekt.

Lienzo: doek, linnen; slaat op een beschilderd doek gemaakt van smalle stroken katoen of manguey die aan elkaar werden genaaid.

Er zijn geen pre-conquest lienzos bekend.

De 'Lienzo van Tlaxcala' (ook 'Historia de Tlaxcala' of 'Linen of Tlaxcala') verhaalt de religieuze, culturele en historische hoogtenpunten van de Tlaxcalteken (of Tlaxcalteca, het volk van Tlaxcala).

Madrid Codex: of Codex Tro-Cortesianus. Deze pre-conquest codex is samengesteld uit twee fragmenten: de Codex Troano (35 bladen) en de Codex Cortesianus (21 bladen). Het was de Franse priester Brasseur de Bourbourg die, in 1866, het eerste fragment ontdekte bij een Spaanse professor (Juan Tro y Ortolano).

Het tweede fragment werd in 1875 aangekocht door het Museo Arqueológico van Madrid. Veel later kocht de Spaanse regering ook de Codex Troano aan. Beide fragmenten bevinden zich nu te Madrid in het Museo de América.

Deze codex bevat een 3.269 tekstgliefen en een 1.520 kalendergliefen. De naam Cortesianus slaat op Hernán Cortez, die bij zijn terugkeer uit Mexico het manuscript zou meegebracht hebben.

Mendoza Codex: deze Azteekse post-conquest codex werd in opdracht van de Vicekoning Antonio de Mendoza gemaakt voor de Spaanse koning Karel V. Deze codex bevat de geschiedenis, belastingsplichten en etnografische gegevens van en over het Azteekse Rijk.

Hij werd geschreven in 1541-42 op Europees papier en telt 71 genummerde bladen en een titelblad.

Merriam: Clinton Hart Merriam (1855-1942), Amerikaans zoöloog, ornitholoog, entomoloog en etnoloog. Hij ontwikkelde het 'life zones' begrip om de Noord-Amerikaanse biotopen te classificeren. Op latere leeftijd bestudeerde hij en verleende hij bijstand aan de Indiaanse bevolking van het westen van de V.S.

Osceola: voornaam krijgsleider der Seminole, Florida (ca. 1803-1838). Hij weigerde de 'Treaty of Payne's Landing' uit 1832 te ondertekenen, verdrag waarbij de Seminole verplicht werden van Florida naar Oklahoma te 'verhuizen'.

Een guerrillaoorlog in de moerassen was het gevolg. Enkel door een laffe list (miskennen van de vredesvlag) werd hij gevangen genomen.

Na drie maanden gevangenschap overleed hij. De oorlog met de Seminole duurde nog tot 1842.

Peresianus Codex: of Maya Codex van Parijs. Léon de Rosny ontdekte deze pre-conquest codex in 1859 in een papiermand van de Bibliothèque Nationale te Parijs. Daar een begeleidend papier de naam Perez droeg, noemde men dit handschrift Peresianus. Hij bevat een 1.295 tekstgliefen en een 168 kalendergliefen.

Plumbate-aardewerk: naast voorstellingen van kalkoenen vinden we ook andere dieren als armadillo's, herten, jaguars, apen, honden, roofvogels en bovennatuurlijke wezens als 'baardmannen' en Tlaloc-afbeeldingen.

Popol Vuh: dit boek kan volledig (in het Engels) gelezen worden op internet (www.geocities.com/Athens/academy/7286/popolvuhmaine.html); vert. D. Goetz & S.G. Morley, uitg. Univ. of Oklahoma Press. Zie ook: J. Daelman. Popol Vuh I-V. In: I.V.A.- Nieuwsbrief. 1992-93, 4-5/ 1993-94, 1-3. (inv. n° 327.2/ 328.2/ 329.2/ 330.1/ 331.1). In sommige vertalingen spreekt men niet van kalkoenen maar van 'pluimvee' of 'vogels van het boerenerf' waarmee dan kalkoenen, korhoenders en fazanten (?) zouden bedoeld zijn.

Renkoekoek: of road-runner; denkkelijk is hier bedoeld de Kleine Renkoekoek (*Geococcyx velox*) uit Zuidwest-Mexico, Sierra Madre Occidental, Noord-Yucatan en het noorden van Midden-Amerika.

Tepic: verdere gegevens over deze plumbate-pot of een afbeelding heb ik helaas niet kunnen vinden. Kan iemand nadere inlichtingen bezorgen?

Thompson, J.E. 1937: dit boek is bijna integraal te raadplegen op internet.

Viddeleer, H.: ondanks verregaand onderzoekwerk (o.a. in de leeszaal van het K.M.S.K. Antwerpen, met dank aan de bibliothecaris aldaar) werden geen verdere gegevens over deze houtsnijder gevonden.

Vogel: mijn dank gaat vooral uit naar de heer Theo Philipsen (o.a. bestuurslid van de European Turkey Federation en tot voor kort werkzaam voor de Hybrid Turkeys in Canada) die de toelating gaf de gegevens uit zijn onderzoek te gebruiken.

Verder een bijzondere woord van dank aan Mw. Kate Sarther Gann (Center for Desert Archaeology, Tucson) en de heer Anton Eryvynck (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed) voor de toegestuurde informatie; aan de leden van het bestuur van het I.V.A. voor de verleende medewerking en aan de bibliotheekmedewerkster van Zoo-Antwerpen voor het verschaffen van de nodige documentatie.

Wolkenkrabber: bij verbouwingen op het einde van de 20ste eeuw werd de toren verhoogd tot 97,75 m.

B I B L I O T H E E K
AANKOPEN
ARQUEOLOGÍA MEXICANA

Vol. XVI. Núm. 91 Mayo-Junio 2008
Themanummer: La religión mexicana

- Armijo Torres, Ricardo. Espina con inscripción de Comalcalco, Tabasco. Blz. 16-17.
 Ramírez, Elisa. Cómo apareció Nuestro Abuelo el fuego. Blz. 18.
 Dossier: La religión mexicana. Blz. 20-23.
 López Aystin, Alfredo. Los mexicas ante el cosmos. Blz. 24-35.
 Broda, Johanna. El mundo sobrenatural de los controladores de los meteoros y de los cerros deificados. Blz. 36-43.
 Olivier, Guilhem. Los "2000 dioses" de los mexicas. Politeísmo, iconografía y cosmovisión. Blz. 44-49.
 Graulich, Michel. *Ochpaniztli*, la fiesta de las siembras de los antiguos mexicanos. Blz. 50-56.
 González Torres, Yolotl. Historia de los estudios sobre religión mexicana. Blz. 57-61.
 Romero, Laura E. La noción de persona, la cosmovisión de los nahuas de la Sierra Negra de Puebla. Blz. 62-66.
 Viramontes Anzures, Carlos y Luz María Flores Morales. El arte rupestre del nororiente de Guanajuato. Blz. 67-71.
 Talavera González, Jorge Arturo. El aprovechamiento del cuerpo humano en el México prehispánico. Blz. 72-75.
 López Luján, Leonardo. "El adiós y triste queja del gran Calendario Azteca". Blz. 78-83.
 Paxton, Merideth. Documento. *Códice Madrid*. Blz. 85-87.

Vol. XVI. Núm. 92 Julio-Agosto 2008
Themanummer: Guanajuato
Historia y arqueología

- Bernal Romero, Guillermo. Portaincensario del dios G1, Palenque, Chiapas. Blz. 16-17.
 Sarabia González, Alejandro. Más de cien años de exploraciones en la Pirámide del Sol. Blz. 18-23.
 Dossier: Guanajuato: historia y arqueología. Blz. 24-27.
 Braniff C., Beatriz. Guanajuato en la historia. Blz. 28-35.
 Nalda, Enrique. La arqueología de Guanajuato. Trabajos recientes. Blz. 36-53.

- Castañeda López, Carlos. Plazuelas, Guanajuato. Blz. 44-47.
 Zepeda García Moreno, Gabriela. Cañada de la Virgen, Guanajuato. Blz. 48-51.
 Pereira, Gregory y Gérald Migeon. El Cerro Barajas, Guanajuato. Blz. 52-55.
 Cárdenas García, Efraín. Peralta, Guanajuato. Blz. 56-59.
 Torreblanca Padilla, Carlos Alberto. El Cópore, Guanajuato. Blz. 60-63.
 Darras, Véronique y Brigitte Faugère. La cerámica de la cultura de Chupícuaro. Blz. 64-69.
 Rubial García, Antonio y Martín Olmedo Muñoz. Fray Diego de Chávez y el convento de Yuriria. Blz. 70-75.
 Valenzuela Jiménez, Gerardo. Vida cotidiana y actividad ocupacional a través de los huesos. Blz. 78-81.
 Noguez, Xavier. Documento: *Códice Tuleda*. Blz. 84-85.

Vol. XVI. Núm. 93 Septiembre-October 2008
Themanummer: La pintura maya

- Aguilera, Carmen. La lápida de Itzapálotl. Obra de arte matlazinca. Blz. 16-17.
 Barrera Rodríguez, Raúl y Gabino López Arenas. Hallazgos en el recinto ceremonial de Tenochtitlan. Blz. 18-25.
 Dossier: La pintura maya. Blz. 26-27.
 Miller, Mary. El descubrimiento de las pinturas murales de Bonampak. Blz. 28-34.
 Bernal Romero, Guillermo. Cuevas y pinturas rupestres mayas. Blz. 35-40.
 Staines Cicero, Leticia. Las tapas de bóveda pintadas en el área maya. Blz. 41-45.
 Magaloni Kerpel, Diana. Los colores de la selva. Procedimientos, materiales y colores en la pintura mural maya. Blz. 46-50.
 Velásquez García, Erik. El Vaso de Princeton. Un ejemplo del estilo códice. Blz. 51-59.
 Escalante Gonzalbo, Pablo y Saeko Yanagisawa. Tulum, Quintana Roo, y Santa Rita Corozal, Belice. Pintura mural. Blz. 60-65.
 Love, Bruce. El *Códice París*. Blz. 66-73.
 Vail, Gabrielle e Anthony Aveni. El *Códice Madrid*. Blz. 74-81.

Vol. XVI. Núm. 94 Noviembre-Diciembre 2008
Themanummer: La música prehispánica

- Díaz, Daniel. Altar de los Animales de la Muerte. Blz. 16-17.
- Tiesler, Vera e Arturo Romano Pacheca. El modelado del cráneo en Mesoamérica. Blz. 18-25.
- Dossier: La música prehispánica. Blz. 26-27.
- Adje Both, Arnd. La música prehispánica. Blz. 28-37.
- Gómez G., Luis Antonio. Los instrumentos musicales prehispánicos. Blz. 38-46.
- Álvarez Moctezuma, Israel. La cultura musical en los ámbitos indígenas de la Nueva España. Blz. 47-51.
- Enríquez, Lucero. La música en la Nueva España. Blz. 52-59.
- Matos moctezuma, Eduardo. Las danzas de moros y cristianos y de la conquista. Blz. 60-65.
- Jáurequi, Jesús. El mariache-tarima. Un instrumento musical de tradición amerindia. Blz. 66-75.
- Cordeiro Baqueiro, María. El tocado de Yuknoom Yich'ak K'ak, *k'uhul ahaw* del reino de Kaan. Blz. 78-83.
- Noguez, Xavier. Documento: *Códice de la Cruz-Badiano*. Blz. 84-85.

Vol. XVI. Núm. 95 Enero-Febrero 2009
Themanummer: Los volcanes de México

- Ramírez, Elisa. Nacimiento del Sol y la Luna 1. Mitos y cuentos indígenas mexicanos. Blz. 14-15.
- Hermann Lejarazu, Manuel A. El *Códice Vindobonensis*. Blz. 16-17.
- Díaz, Daniel. El *tlalpanhuéhuatl* de Malinalco. Estado de México. Blz. 18-21.
- Barrera Rodríguez, Raúl e Anna Krackowska. Guerreros de Nayarit. Testimonios de una herencia ancestral. Blz. 22-29.
- Dossier: Los volcanes de México. Blz. 30-33.
- De La Cruz Reyna, Servando. El entorno volcánico en México. Blz. 34-39.
- Broda, Johanna. Simbolismo de los volcanes. Los volcanes en la cosmovisión mesoamericana. Blz. 40-47.
- Montero García, Ismael Arturo. Los grandes volcanes y la arqueología. Blz. 48-53.
- López Luján, Leonardo. Bajo el volcán. El memorial a Motecuhzoma II en Amecameca. Blz. 54-57.
- Mirambell, Lorena. José Luis Lorenzo y los glaciares. Blz. 58.

- Plunket Nagoda, Patricia y Gabriela Uruñuela Ladrón de Guevara. El Popocatepetl y la legendaria lluvia de fuego. Blz. 59-63.
- Glockner, Julio. Mitos y sueños de los volcanes. Blz. 64-69.
- Dossier. Los volcanes en el arte. El Popocatepetl y el Iztaccíhuatl. Blz. 70-77.
- Melgar Tisoc, Emiliano. La producción de objetos de concha. Xochicalco, Morelos. Blz. 80-83.
- Noguez, Xavier. Documento: *Códice Moctezuma*. Blz. 84-85.

Vol. XVI. Núm. 96 Marzo-Abril 2009
Themanummer: Dioses de la lluvia

- Hermann Lejarazu, Manuel A. El *Códice Muro o Códice Ñunaha*. Blz. 12-13.
- Contreras Martínez, José Eduardo. Ocotelulco a 19 años de las primeras exploraciones. Blz. 14-19.
- Dossier: Los dioses de la lluvia en Mesoamérica. Blz. 20-25.
- Taube, Karl A. El dios de la lluvia olmeca. Blz. 26-29.
- Urcid, Javier. Personajes enmascarados. El rayo, el trueno y la lluvia en Oaxaca. Blz. 30-34.
- De La Garza C., Mercedes. Chaac, la sacralidad del agua. Blz. 35-39.
- Olivier, Guilhem. Tláloc, el antiguo dios de la lluvia y de la Tierra en el Centro de México. Blz. 40-43.
- Ladrón de Guevara, Sara. Tláloc en El Tajín, Veracruz. Blz. 44-47.
- Schaafsma, Polly. Tláloc y las metáforas para hacer llover en el Suroeste de Estados Unidos. Blz. 48-51.
- López Luján, Leonardo. Aguas petrificados. Las ofrendas a Tláloc enterradas en el Templo Mayor de Tenochtitlan. Blz. 52-57.
- Broda, Johanna. Las fiestas del Posclásico a los dioses de la lluvia. Blz. 58-63.
- Merlo Juárez, Eduardo. El culto a la lluvia en la Colonia. Los santos lluviosos. Blz. 64-68.
- Villela Flores, Samuel. El culto a las deidades de la lluvia en la Montaña de Guerrero. Blz. 69-72.
- Humberto Ruz, Mario. Ch'a Cháak. Plegaria por la lluvia en el mayab contemporáneo. Blz. 73-76.
- Rodríguez Mortellaro, Itzel. Imágenes de Tláloc en el muralismo mexicano del siglo XX. Blz. 77-80.
- Lugo Ramírez, Mónica. Las páteras virreinales de la Nueva España. Blz. 81-83.
- Noguez, Xavier. Documento: *Primeros Memoriales*. Blz. 84-85.